

การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่  
ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย  
**Management of Ethnic Groups Cultural Capital based on New Normal  
in Chiang Rai Province**

ฉัตรชัย บัณญัติรัตน์,  
โชติ บดีรัฐ และ ศรชัย ท้าวมิตร  
มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม  
**Chatchai Banditrat,**  
**Chot Bodeerat and Sornchai Taomitr**  
Pibulsongkram Rajabhat University, Thailand  
Corresponding Author E-mail: Chatchaibanditrat@gmail.com

\*\*\*\*\*

## บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม และแนวทางการบริหารทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ ใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสานคือ การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัย เชิงคุณภาพ โดยวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์ 2 กลุ่ม คือ อาข่า และลาหู่ จำนวน 100 คน ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย จำนวน 6 อำเภอ ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.867

ผลการวิจัยพบว่า 1)ผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019(COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า มีผลกระทบ ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายทั้งด้านการประกอบอาชีพหรือทำงานอยู่ใน ระดับมาก 2)การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในพื้นที่จังหวัด เชียงราย พบว่า กลุ่มมีการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมทั้งด้านวิธีการจัดการ การตลาด บุคลากร การ สนับสนุนจากภาครัฐ ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนและการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมออกแบบ แนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ และ 3)แนวการบริหาร จัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า การบริหาร จัดการทุนทางวัฒนธรรมเชิงนโยบาย ภาครัฐควรทบทวนและกำหนดนโยบายเพื่อให้ความช่วยเหลือกลุ่มชาติ พันธุ์วางนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาหลักๆ ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการหรือสิทธิประโยชน์ อันควรพึงได้

\* วันที่รับบทความ : 13 พฤศจิกายน 2566; วันแก้ไขบทความ 18 พฤศจิกายน 2566; วันตอบรับบทความ : 20 พฤศจิกายน 2566

Received: November 13 2023; Revised: November 18 2023; Accepted: November 20 2023

**คำสำคัญ:** การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม; กลุ่มชาติพันธุ์; วิถีชีวิตใหม่

## Abstracts

The objective of this research is to study the impact of the COVID-19 pandemic on cultural capital management and cultural capital management strategies of two ethnic groups, namely the Akha and the Lahu, based on the new way of life. The research utilizes a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative research methods. The study includes 100 participants from the Chiang Rai province, specifically from 6 districts. The research findings indicate a confidence level of 0.867.

The research findings revealed that:

1.The impact of the COVID-19 pandemic on the cultural capital of ethnic groups in the Chiang Rai province indicated a significant effect on their cultural capital, particularly in terms of their occupational or work-related aspects.

2.The management of cultural capital among ethnic groups based on the new way of life in the Chiang Rai province showed that there were various aspects of cultural capital management, including methods, marketing, personnel, and support from the government. It also emphasized the importance of citizen participation and participatory governance in designing strategies for managing cultural capital among ethnic groups based on the new way of life.

3.The management approach for cultural capital among ethnic groups based on the new way of life in the Chiang Rai province highlighted the need for policy review and formulation by the government to provide assistance and address key issues that prevent these ethnic groups from accessing welfare benefits and rights, which should be prioritized."

**Keywords:** Management of Ethnic Groups; Groups Cultural; New Normal

## บทนำ

กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยเป็นกลุ่มชนที่มีความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์กับสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตมากกว่าร้อยปี มีความแตกต่างชนอื่นๆ และมีวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง โดยอาศัยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ใน 67 จังหวัด จำนวน 56 กลุ่ม มีประชากรรวมประมาณ 6,100,000 คน หรือร้อยละ 9.68 ของประชากรประเทศ จำแนกพื้นที่ตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานได้ 4 ลักษณะ คือ กลุ่มตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงหรือชนชาวเขา กลุ่มตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบ กลุ่มชาวเล และกลุ่มอาศัยในป่า วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยมีความหลากหลาย มีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันไป โดยสภาพเศรษฐกิจและสังคม ตามจารีตประเพณีเป็นการปรับตัวเข้ากับฐานทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิสังคมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ โดย “กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง” หรือชนชาวเขาจะตั้งถิ่นฐานตามแนวเทือกเขาบนพื้นที่สูงทางภาคเหนือ เป็นสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งอาศัยป่าเป็นหลัก “กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ราบ” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ที่มีวิถีการดำรงชีวิตกลมกลืนกับคนไทยทั่วไป มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมเมืองมากขึ้น แต่ยังคงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของตนเองอยู่ สำหรับ “กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานตามหมู่เกาะหรือ

ชายฝั่งทะเล” เรียกว่า ชาวเล มีวิถีชีวิตอยู่ทั้งบนเกาะและในท้องทะเล มีอาชีพประมงเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มเล็กที่ชอบอาศัยในป่า ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์และเก็บของป่า (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2556 : 1)

จากความหลากหลายทางชาติพันธุ์ดังกล่าวจึงส่งผลให้ประเทศไทยมีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งล้วนมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง โดยกระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ตามถิ่นที่อยู่ของแต่ละชาติพันธุ์ รวมทั้งตามแหล่งที่บุคคลเหล่านั้นได้อพยพไปอยู่หรือไปทำงาน วัฒนธรรมเหล่านี้ได้แก่ ภาษา ศิลปะการแสดง อาหาร การแต่งกาย ความเชื่อพิธีกรรม วิถีชีวิต และประเพณีต่างๆ เป็นต้น สิ่งต่างๆ ดังกล่าว คือ ทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งมีความสำคัญมากเพราะวัฒนธรรมเป็นผลงานที่มนุษย์ร่วมกันสร้างขึ้น แล้วสั่งสมพัฒนาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือเข้าถึงความต้องการ และความจำเป็นในวิถีชีวิตของบุคคลและสังคมจนกลายเป็นมรดกตกทอดถึงปัจจุบัน และสืบสานสู่อนาคต วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่สร้างคุณค่าและมูลค่า เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมสู่เป้าหมายได้อย่างหลากหลาย โดยปิแยร์ บูร์ดิเยอร์ ได้กล่าวไว้ว่า ทุนวัฒนธรรม เป็นคุณค่าที่บุคคลได้รับจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมจนกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้บุคคลสามารถนำไปเพิ่มพูนมูลค่าของตนได้ ซึ่งในแต่ละชาติพันธุ์จะมีอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นที่น่าสนใจที่แตกต่างกันออกไป จากพื้นฐานของความแตกต่างดังกล่าว คนไทยยังสามารถหลอมรวมทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นสากลของสังคมไทยได้ ทำให้ประชากรไทยกลุ่มต่างๆ อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข โดยมีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา แบบแผนพฤติกรรม ประเพณี ฯลฯ เป็นทุนหรือรากฐานหรือเป็นพื้นฐานการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความต้องการและความจำเป็นทั้งส่วนที่เหมือนกันและต่างกัน ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และสังคม นอกจากนี้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการกับระบบเศรษฐกิจ เดวิด ทรอสบี (Throsby, 2001 : 2) อธิบายว่า ทุนวัฒนธรรมนั้นมีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจหลายทางด้วยกันได้แก่ 1) ทุนทางวัฒนธรรมสามารถส่งเสริมประสิทธิภาพเศรษฐกิจ (culture will affect economic efficiency) คือทุนวัฒนธรรมช่วยสร้างโอกาสให้ประชาชนทุกสาขาให้มีอาชีพ มีธุรกิจที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม สร้างรายได้ให้คนจนและส่งเสริมเศรษฐกิจให้กับท้องถิ่น เพิ่มรายได้ให้กับสถาบันหรือองค์กรกิจกรรมต่างๆ เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การแสดงทางวัฒนธรรม การจำหน่ายของที่ระลึกและสินค้า OTOP (One Tambon One Product) 2) ทุนทางวัฒนธรรมอาจช่วยส่งเสริมความเป็นธรรมทางสังคม (culture may affect equity) ความเชื่อถือ เป็นการปลูกฝังตามคำสอนให้คนรุ่นสู่รุ่นในการประพฤติปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้แม้ว่าเป็นนามธรรมและไม่มีตัวตน แต่สามารถแสดงออกเป็นกิจกรรมที่ประจักษ์ได้ และ 3) ทุนทางวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อการกำหนด “เป้าหมาย” ทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก และส่วนรวม ซึ่งความรู้ความเข้าใจในสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญในการนำไปเป็นข้อมูลในการวางแผนพัฒนาความรู้ ความเข้าใจในทุนวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมพื้นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นข้อมูลสำคัญในการวางนโยบายและแผนปฏิบัติงานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ของคนในชุมชน (ชวดี โกศล, 2561 : 64-73) อย่างไรก็ตาม การพัฒนาของประเทศไทยภายใต้ช่วงระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) เป็นสภาวะที่ประเทศต้องเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลาย

ประการและอยู่ภายใต้แรงกดดันจากสถานการณ์ที่มีความผันแปรสูงทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้งที่เป็นผลจากความก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดดของเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทสำคัญทั้งในวิถีการดำเนินธุรกิจและการใช้ชีวิตของผู้คน การเข้าสู่สังคมสูงวัยที่ส่งผลต่อกำลังแรงงานในอนาคต การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และภัยธรรมชาติที่มีความผันผวนรุนแรง ตลอดจนสถานการณ์ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศมหาอำนาจ เมื่อผนวกเข้ากับเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564 : 1) ที่ผลักดันให้ผู้คนทั่วโลกเข้าสู่ “ฐานวิถีชีวิตใหม่ (New Normal)” ในทุก ๆ ด้าน

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ประกอบกับจังหวัดเชียงรายเป็นพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะในช่วงที่ผ่านมา รัฐบาลได้ประกาศให้เขตพื้นที่ชายแดน ได้แก่ อำเภอเชียงของ เชียงแสน และแม่สาย เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีบทบาทเป็นประตูการค้าอาเซียน ทำให้พื้นที่เหล่านี้มีสภาพเป็นแหล่งการค้าการลงทุนอย่างชัดเจน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวมากขึ้น (วิสุทธิ ลีลาธรรมสัจจะ และคณะ, 2560 : 1) และประชากรกลุ่มชุมชนชาติพันธุ์เชียงรายได้มีการกระจายตัวอยู่ในเกือบทุกอำเภอของจังหวัดเชียงรายที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในพื้นที่โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาผลกระทบจากเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่ผลักดันให้สังคมเข้าสู่ฐานวิถีชีวิตใหม่ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย และการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายในช่วงการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) โดยทำการศึกษาใน 2 กลุ่มชาติพันธุ์ ประกอบด้วย อาข่า (อึ้อ) และลาหู่ (มูเซอ) ซึ่งตามข้อมูลประชากรบนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2558 จำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์และสถานะสภาพบุคคลของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พบว่า ทั้ง 2 กลุ่มชาติพันธุ์มีจำนวนประชากรสูงที่สุด 2 อันดับแรกในจังหวัดเชียงราย (อาข่า (74,352 คน) และลาหู่ (52,089 คน) โดยการศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบและการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า (อึ้อ) และลาหู่ (มูเซอ) จากเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) รวมทั้งดำเนินการวิเคราะห์ข้อเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ทั้ง 2 กลุ่มดังกล่าว นำข้อมูลมาศึกษาแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นข้อเสนอแนะสำหรับส่วนราชการทั้งในระดับนโยบายและหน่วยปฏิบัตินำไปใช้ในการพัฒนากลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ตลอดจนกลุ่มชาติพันธุ์สามารถนำแนวทางไปประยุกต์ใช้พัฒนากลุ่มให้มีความเข้มแข็งต่อไป

## วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย
3. เพื่อศึกษาแนวการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย

## ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methodology Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยรายละเอียดระเบียบวิธีวิจัยมีดังต่อไปนี้

### 1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

#### 1.1 การวิจัยเชิงปริมาณ

1) ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย จำนวนประชากรสูงสุด 2 กลุ่มแรก ประกอบด้วย 1) อาข่า (อึ้ว) และ 2) ลาหู่ (มุเซอ) ในพื้นที่อำเภอที่มีจำนวนประชากรในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์สูงสุด 3 อำเภอแรก และอำเภอที่รัฐบาลได้ประกาศให้เขตพื้นที่ชายแดนเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ รวม 6 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมือง แม่สรวย แม่ฟ้าหลวง เชียงของ เชียงแสน และแม่สาย ซึ่งมีจำนวน 74,352 คน และ 52,089 คน ตามลำดับ รวมทั้งสิ้น 126,441 คน

2) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยทำการสุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane, 1973: 125) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% และความคลาดเคลื่อน(E) เป็น 5% จากกลุ่ม ชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย จำนวน 2 กลุ่มชาติพันธุ์ และได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 100 คน ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.867

#### 1.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 42 คน ได้แก่

- 1) ผู้นำของกลุ่มอาข่า (อึ้ว) และกลุ่มลาหู่ (มุเซอ) จำนวน 20 คน
- 2) นายอำเภอและผู้บริหารส่วนท้องถิ่น จำนวน 12 คน
- 3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดเชียงราย ศูนย์พัฒนารัฐบาลพื้นที่สูงจังหวัดเชียงราย และสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดเชียงราย เป็นต้น จำนวน 10 คน

## 2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยการแจกแบบสอบถามเกี่ยวกับวิถีชีวิต สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย จำนวน 2 กลุ่มชาติพันธุ์ ประกอบด้วย 1) อาข่า (อีกอ) และ 2) ลาหู่ (มุเซอ) ในพื้นที่อำเภอที่ 6 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมือง แม่สรวย แม่ฟ้าหลวง เชียงของ เชียงแสน และแม่สาย หลังเกิดสถานการณ์การเกิดการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) จำนวน 100 ฉบับ แบบสอบถามออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นแบบสอบถามลักษณะให้เลือกตอบ (Checklists)

ตอนที่ 2 สอบถามผลกระทบของสถานการณ์การเกิดการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) และการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมในด้านบทบาทของผู้นำกลุ่ม และการจัดการการดำรงวิถีชีวิต ประเพณีต่างๆ และการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในจังหวัดเชียงราย จำนวน 2 กลุ่มชาติพันธุ์ และการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale)

2.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) แบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมในด้านบทบาทของผู้นำกลุ่ม และการจัดการการดำรงวิถีชีวิต ประเพณีต่างๆ การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมบนฐานวิถีชีวิตใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 กลุ่มชาติพันธุ์ และแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.867

## 3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างด้วยตนเองทั้งหมด จำนวน 100 ชุด ได้รับกลับคืนมา 100 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100 และผู้วิจัยลงพื้นที่สัมภาษณ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย จำนวน 42 คน

## 4. การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป สถิติที่ใช้ คือ สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

4.2 วิเคราะห์เชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากสถิติเชิงพรรณนา

## กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย ดำเนินการโดยนำแนวคิดทุนทางวัฒนธรรม การจัดการความรู้ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม และแนวคิดทฤษฎีการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทั้งนี้ได้วิเคราะห์ผลกระทบและการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า (อีกอ) และลาหู่ (มูเซอ) มากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

### ตัวแปรต้น

ผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรค  
โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุน  
ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่  
จังหวัดเชียงราย

- ผลกระทบด้านการดำรงวิถีชีวิต
- ผลกระทบด้านการประกอบอาชีพหรือทำงาน
- ผลกระทบด้านงานประเพณีและเทศกาลสำคัญ
- ผลกระทบด้านการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้
- ผลกระทบด้านการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

### ตัวแปรตาม

การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่ม  
ชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่  
จังหวัดเชียงราย

- ด้านการปฏิบัติตามมาตรการโควิด-19
- ด้านพฤติกรรมมารยาท
- ด้านการประกอบอาชีพหรือทำงาน
- ด้านเทคโนโลยีที่ใช้ในชีวิตประจำวัน
- ด้านการจัดงานประเพณีและเทศกาลสำคัญ
- ด้านการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้
- ด้านการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม
- ด้านการบริหารจัดการในการให้ความ  
ช่วยเหลือหรือสนับสนุนจากผู้นำกลุ่มชาติพันธุ์  
ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่หน่วยงานท้องถิ่น และ  
ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ

แนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม  
ของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขต  
พื้นที่จังหวัดเชียงราย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

## ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลตัวอย่างการวิจัย พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 100 คน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 70 คน และเพศชาย จำนวน 30 คน กลุ่มตัวอย่างมีอายุ 40 – 49 ปี มีจำนวนมากที่สุด จำนวน 44 คน รองลงมา มีอายุ 50 – 59 ปี จำนวน 33 คน มีอายุ 20 – 39 ปี จำนวน 13 คน และกลุ่มตัวอย่างมีอายุ 60 ปีขึ้นไปมีจำนวนน้อยที่สุด จำนวน 10 คน สำหรับระดับการศึกษาของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ จบการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 46 คน รองลงมาจบปริญญาตรี จำนวน 23 คน จบปริญญาโทและสูงกว่า จำนวน 10 คน และจบมัธยมศึกษาตอนต้นและประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) หรือประกาศนียบัตรวิชาชีพเทคนิค (ปวท.) หรืออนุปริญญา น้อยที่สุด โดยแต่ละระดับการศึกษามีจำนวน 7 คน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับราชการหรือทำงานในหน่วยงานราชการ จำนวน 13 คน รองลงมาทำการเกษตร จำนวน 16 คน รับจ้างทั่วไป จำนวน 47 คน ทำธุรกิจส่วนตัว 10 คน และไม่ได้ทำงานและอื่นๆ (ข้าราชการบำนาญ) มีจำนวนน้อยที่สุด โดยแต่ละอาชีพมีจำนวน 7 คน กลุ่มตัวอย่างดังกล่าวมีรายได้ 10,001-20,000 บาท จำนวน 37 คน รองลงมา มีรายได้มากกว่า 20,000 บาท จำนวน 33 คน มีรายได้ไม่เกิน 5,000 บาท จำนวน 20 คน และมีรายได้ 5,000 – 10,000 บาทมีจำนวนน้อยที่สุด จำนวน 10 คน กลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอาข่า (อีกอ) จำนวน 57 คน และกลุ่มลาหู่ (มุเซอ) จำนวน 43 คน ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอแม่ฟ้าหลวง จำนวน 40 คน รองลงมาอาศัยอยู่ที่อำเภอเชียงของและแม่สรวย จำนวน 20 และ 13 คน ตามลำดับ รองลงมาอาศัยอยู่ที่อำเภอเมือง และแม่สายจำนวนเท่ากัน โดยแต่ละอำเภอมีจำนวน 10 คน และอาศัยอยู่ในอำเภอเชียงแสนน้อยที่สุด จำนวน 7 คน ตามลำดับ ดังตาราง 1

ตาราง 1

| รายการ   |                   | จำนวน (คน) | ร้อยละ |
|----------|-------------------|------------|--------|
| เพศ      | ชาย               | 30         | 30     |
|          | หญิง              | 70         | 70     |
|          | รวม               | 100        | 100    |
| อายุ     | 20-39 ปี          | 13         | 13     |
|          | 40-49 ปี          | 44         | 44     |
|          | 50-59 ปี          | 33         | 33     |
|          | 60 ปีขึ้นไป       | 10         | 10     |
|          | รวม               | 100        | 100    |
| การศึกษา | มัธยมศึกษาตอนต้น  | 7          | 7      |
|          | มัธยมศึกษาตอนปลาย | 46         | 46     |



|                 | รายการ                           | จำนวน (คน) | ร้อยละ |
|-----------------|----------------------------------|------------|--------|
|                 | ปวส./ปวท./อนุปริญญา              | 7          | 7      |
|                 | ปริญญาตรี                        | 27         | 27     |
|                 | ปริญญาโทและสูงกว่า               | 13         | 13     |
|                 | รวม                              | 100        | 100    |
| อาชีพ           | รับราชการ/ทำงานในหน่วยงานราชการ  | 13         | 13     |
|                 | รับจ้างทั่วไป                    | 47         | 47     |
|                 | ทำธุรกิจส่วนตัว                  | 10         | 10     |
|                 | ไม่ได้ทำงาน                      | 7          | 7      |
|                 | ทำการเกษตร                       | 16         | 16     |
|                 | อื่นๆ (ข้าราชการบำนาญ)           | 7          | 7      |
|                 | รวม                              | 100        | 100    |
| รายได้          | ไม่เกิน 5,000 บาท                | 20         | 20     |
|                 | 5,000-10,000 บาท                 | 10         | 10     |
|                 | 10,001-20,000 บาท                | 37         | 37     |
|                 | มากกว่า 20,000 บาท               | 33         | 33     |
|                 | รวม                              | 100        | 100    |
| กลุ่มชาติพันธุ์ | อาข่า (อีกอ)                     | 57         | 57     |
|                 | ลาหู่ (มูเซอ)                    | 43         | 43     |
|                 | รวม                              | 100        | 100    |
| ตำแหน่งทางสังคม | ลูกบ้าน                          | 70         | 70     |
|                 | ผู้ใหญ่ที่คนในชุมชนให้ความนับถือ | 13         | 13     |
|                 | ผู้นำกลุ่ม                       | 7          | 7      |
|                 | อื่นๆ (ศพพ.ชร. และ อสม.)         | 10         | 10     |
|                 | รวม                              | 100        | 100    |
| อำเภอ           | แม่ฟ้าหลวง                       | 40         | 40     |
|                 | แม่สรวย                          | 13         | 13     |
|                 | เมือง                            | 10         | 10     |

| รายการ    | จำนวน (คน) | ร้อยละ |
|-----------|------------|--------|
| แม่สาย    | 10         | 10     |
| เชียงใหม่ | 7          | 7      |
| เชียงใหม่ | 20         | 20     |
| รวม       | 100        | 100    |

2. ผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายพบว่า เหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มีผลกระทบต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายทั้ง 5 ด้านอยู่ในระดับมาก โดยมีผลกระทบต่อการประกอบอาชีพหรือทำงานมากที่สุด มีคะแนนเฉลี่ย 4.49 คะแนน รองลงมาด้านงานประเพณีและเทศกาลสำคัญและด้านการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ มีคะแนนเฉลี่ยเท่ากันคือ 4.39 คะแนน รองลงมาด้านการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม มีคะแนนเฉลี่ย 4.13 คะแนน และลำดับสุดท้ายคือด้านการดำรงวิถีชีวิต มีคะแนนเฉลี่ย 4.09 แสดงรายละเอียดดังตาราง 1

ตาราง 2 ผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย

| ทุนทางวัฒนธรรม                      | $\bar{X}$ | S.D.  | ระดับผลกระทบ |
|-------------------------------------|-----------|-------|--------------|
| 1. ด้านการดำรงวิถีชีวิต             | 4.09      | 0.632 | มาก          |
| 2. ด้านการประกอบอาชีพหรือทำงาน      | 4.49      | 0.570 | มาก          |
| 3. ด้านงานประเพณีและเทศกาลสำคัญ     | 4.39      | 0.578 | มาก          |
| 4. ด้านการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้  | 4.39      | 0.578 | มาก          |
| 5. ด้านการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม | 4.13      | 0.526 | มาก          |
| รวม                                 | 4.29      | 0.392 | มาก          |

### 3. ผลการวิเคราะห์ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

#### 1) ด้านการดำรงวิถีชีวิต

ผู้นำกลุ่มอาข่าและลาหู่ให้ข้อมูลผลกระทบจากโควิด-19 ต่อการดำรงวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) ทำมาหากินลำบาก ยากต่อการสัญจร และค่าครองชีพที่สูงขึ้น รายจ่ายต่างๆ เพิ่มขึ้นได้ลดน้อยลง (2) การสื่อสารที่ไม่เข้าใจ ไม่กล้าออกบ้าน บางคนกลัวเกินไป ทำให้เครียด (3) มีติดไวรัสโควิดจำนวนมากทั้งครอบครัว

ไม่มีเสียชีวิต (4) การดำเนินชีวิตของชนเผ่าจากเดิมจะอาศัยอยู่ร่วมกันหลายคนทั้งในครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน แต่ด้วยโรค ทำให้ต้องแยก (5) ขาดความรู้เรื่องโควิด ขาดการช่วยเหลือจากภาครัฐในพื้นที่สูง (6) มีผลกระทบต่อชาติพันธุ์เป็นอย่างมาก เพราะต้องพึ่งพาและช่วยเหลือตัวเองมากขึ้นจากที่อยู่รวมกันหลายๆ คน (7) ไปไหนมาไหนไม่สะดวก ต้องใช้ชีวิตรูปแบบใหม่ที่รัฐประกาศ ความเป็นอยู่ต้องเว้นระยะห่าง กินร้อน ช้อนกลาง ไปไหนมาไหนถึงบ้านต้องอาบน้ำทันที (8) ส่งผลเป็นอย่างยิ่งกับวิถีชีวิตในปัจจุบันเป็นอย่างมากเนื่องจากโรคระบาดส่งผลในด้านการดำรงชีวิตการทำงานและด้านสังคมเป็นอย่างมาก และประเพณีบางอย่างต้องมีการเข้าสังคมของคนจำนวนมาก ส่งผลให้ประเพณีบางอย่างต้องลดน้อยถอยไปตามสถานการณ์ในปัจจุบัน (9) การใช้ชีวิตเปลี่ยนไป ไม่เหมือนเดิม ต้องเว้นระยะห่าง ไม่รวมกลุ่ม ไม่อยู่ในที่แออัด ต้องทำตามมาตรการโควิด ศคช. ทุกอย่างอย่างถูกต้อง (10) ต้องใช้ชีวิตแบบใหม่ ต้องเว้นระยะห่าง ต้องทำตามมาตรการของรัฐ ใส่แมสตลอดเวลาตอนออกจากบ้านไปที่สถานที่ต่างๆ เวลาใช้ชีวิตอยู่รวมกันกับผู้อื่น ต้องรวมตัวกันไม่เกินกว่าที่รัฐแจ้งเพื่อป้องกันการระบาดโควิด

### 2) ด้านการประกอบอาชีพ

ผู้นำกลุ่มอาข่าและลาหู่ให้ข้อมูลผลกระทบจากโควิด-19 ต่อการประกอบอาชีพของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) ไม่ค่อยมีงานรับจ้าง ค่าขายลดน้อยลง ลูกหลานทำงานในเมืองได้รับผลกระทบ (2) รายจ่ายมีทุกวันแต่ไม่มีรายรับ เพราะไม่มีงานให้ทำ (3) รายได้ลดลง กลับบ้านมาเปิดร้านซ่อมรถ รับจ้างทุกอย่าง ทำไม้กวาดในโรงงานใหญ่ มี 2 โรง ๆ ละ 20-50 คน ค่าจ้างวันละ 300 บาท (ประมาณ 30 ด้าม) โรงงานทำไม้กวาดปิดช่วงโควิด ทำไร่นา ปลูกมัน ไม่มีที่ดินทำการเกษตร (4) การประกอบอาชีพ คนส่วนมากในชุมชนประกอบอาชีพค้าขาย และรับจ้างทั่วไป แต่ด้วยโรค ทำให้ขาดรายได้ และตกงาน ทำให้ต้องอยู่อย่างประหยัด อดออม และหาอาชีพใหม่ (5) ที่เคยทำมาตุภูมิบางอย่างต้องปิดกิจการเพราะสถานการณ์โควิด ขาดรายได้ (6) โดยส่วนใหญ่ชนเผ่าจะมีอาชีพรับจ้าง แต่ด้วยสถานการณ์โควิดทำให้มีผลกระทบต่ออาชีพ ทำให้ตกงาน มีการเปลี่ยนอาชีพ (7) ธุรกิจบางธุรกิจก็ต้องปิดกิจการ ขาดรายได้ ตกงานเยอะ ครอบครัวขาดรายได้ ต้องไปต่างประเทศ (8) ส่งผลกระทบด้านครอบครัวที่มีบุคคลที่ทำงานในต่างพื้นที่และออกสถานที่ที่ต้องกลับมาพักที่บ้าน จะนำเชื้อมาติดคนในครอบครัวได้ (9) ขาดรายได้ หางานยาก ต้องไปหางานทำที่ไกลจากบ้าน (10) ตกงานเยอะ หางานยาก ขาดรายได้

### 3) ด้านการจัดงานประเพณีและเทศกาลสำคัญในชุมชน

ผู้นำกลุ่มอาข่าและลาหู่ให้ข้อมูลผลกระทบจากโควิด-19 ต่อการจัดงานประเพณีและเทศกาลสำคัญในชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) ทำให้ไม่สามารถจัดงานหรือกิจกรรม มีประเพณีกินข้าวใหม่ (2) ประเพณีต้มไข่แดง คริสมาส ตรุษจีน วันไหว้ของเงินที่รวมญาติ ห่างหายไปหมดตั้งแต่โควิดมา (3) ไม่ได้จัดประเพณีอะไร (4) การจัดงานต่างๆ จากเดิมมีหลายประเพณี แต่ด้วยโรคทำให้กิจกรรม ประเพณี ต่างๆ ต้องยกเลิก เพราะรวมตัวกันไม่ได้ทำให้เกิดการขาดความสามัคคีในหมู่คณะใหญ่ๆ (5) ต้องงดจัดกิจกรรมในหมู่บ้าน ชุมชนในช่วงของสถานการณ์โควิด-19 (6) มีผลกระทบเป็นอย่างมากในการจัดประเพณีเทศกาล เพราะต้องยกเลิกกิจกรรมต่างๆ ที่รวมตัวกัน (7) ในช่วงสถานการณ์โควิด19 งดกิจกรรมทุกอย่างตามมาตรการของ ศคช.

ทางกลุ่มชาติผู้นำหรือคนที่รับผิดชอบก็ทำตามที่รัฐบาลประกาศไว้ (8) ส่งผลเนื่องจากประเพณีบางอย่างต้องมีการรวมกลุ่มของคนจำนวนมาก ทำให้เกิดการแพร่ระบาดของโรคได้ง่าย (9) ช่วงของสถานการณ์โควิด-19 ไม่ได้จัดงาน ศบค.ห้าม ทางกลุ่มชาติพันธุ์ก็งดจัดงานทุกอย่าง (10) ช่วงที่มีโควิด-19 ต้องงดกิจกรรมทุกอย่าง (11) กิจกรรมในหมู่บ้าน ได้แก่ ตรุษจีน คริสมาต สถานการณ์โควิดทำให้ไม่สามารถจัดกิจกรรมรวมกลุ่มได้ ต้องงดเว้น (12) บางเทศกาลห่างและหายไป ไม่มีกิจกรรมร่วมกันเลย (13) ประเพณีกินข้าวใหม่ จากเดิมรวมตัวกันต้องจัดกันภายในครอบครัวเล็กๆ การเข้าโบสถ์นมัสการพระเจ้าต้องจัดแยก และจำกัดคนเข้าร่วมกิจกรรม ประเพณีปีใหม่ ต้องจัดแบบภายในครอบครัวเล็ก ไม่เชิญญาติ ไม่เชิญแขก ทำเฉพาะพิธีเล็กๆ ภายในครอบครัว (14) มีการจัดงาน เช่น ประเพณีกินข้าวใหม่ และปีใหม่ ต้องจัดภายในครอบครัวญาติ (15) ประเพณีกินข้าวใหม่ของชนเผ่าอาข่า ประเพณีไล่ชิงช้า ประเพณีปีไทว(กินวอ) ของชนเผ่าลาหู่ โดยส่วนมากมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นมาในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ทุกประเพณีของชนเผ่าได้มีการปรับตัวที่ดีขึ้น เช่น การคัดกรองผู้เข้าร่วมงานโดยการวัดอุณหภูมิก่อนเข้างานทุกครั้ง โดยการคัดกรองอย่างเป็นระบบ

#### 4) ด้านการถ่ายทอดความรู้ ประเพณี และวัฒนธรรมให้กับคนในชุมชน

ผู้นำกลุ่มอาข่าและลาหู่ให้ข้อมูลผลกระทบจากโควิด-19 ต่อการถ่ายทอดความรู้ ประเพณี และวัฒนธรรมให้กับคนในชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) ต้องงดจัดกิจกรรมตามนโยบายภาครัฐ (2) ไม่มีการจัดประเพณีในชุมชน (3) การจัดงานประเพณี และวัฒนธรรมในชุมชนในสถานการณ์โควิด ทุกอย่างงดหมดทำได้เพียงการประชาสัมพันธ์ตามเสียงสายในชุมชนเท่านั้น (4) ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนส่วนมากจะมีการเผยแพร่ผ่านโซเชียลเป็นหลัก (5) ค่อนข้างน้อย เพราะต้องเว้นระยะห่างในชุมชน

#### 4. แนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย

##### 4.1) ด้านบุคลากร มีข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไข ดังนี้

4.1.1) ถ่ายทอดกระบวนการให้การช่วยเหลือหรือช่องทางการดำเนินการต่าง ๆ ของภาครัฐ ผ่านผู้นำชุมชน แกนนำเยาวชน ผู้นำทางศาสนาผู้นำสตรีหรือบุคคลต่าง ๆ ที่กลุ่มชาติพันธุ์ให้การยอมรับ จะสามารถสื่อสารหรือได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดีและได้ผลกว่าการที่หน่วยงานภาครัฐจะลงปฏิบัติเอง ซึ่งอาจไม่ได้รับการตอบรับเท่าที่ควร

4.1.2) ส่งเสริมความร่วมมือของบุคลากรทางการแพทย์และสร้างเครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุขในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง พร้อมทั้งส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมเป็นคณะทำงาน

4.1.3) พัฒนาบุคลากรที่เป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญของชุมชน และสร้างเครือข่ายในการทำงานร่วมกัน

4.1.4) จัดทำโครงการ เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับคนในชุมชน โดยจัดทำเป็นเครือข่าย ประกอบด้วย ผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่ม แล้วให้ผู้นำเหล่านั้นนำความรู้ที่ได้รับการอบรมไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนต่อไป

4.1.5) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ อัตลักษณ์

4.1.6) ส่งเสริม self – esteem (การเห็นคุณค่าของตนเองที่สร้างได้)

4.1.7) อนุรักษ์หรือสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

4.2) ด้านงบประมาณ สรุป ข้อเสนอแนะ ดังนี้

4.2.1) การจัดตั้งงบประมาณเพื่อช่วยเหลือเยียวยาในกรณีเกิดสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 และสถานการณ์วิกฤต และฉุกเฉิน

4.2.2) ชี้แจงให้กลุ่ม หรือชุมชนเห็นถึงความจำเป็นของกิจกรรมและโครงการ และเลือกจัดกิจกรรมและสนับสนุนงบประมาณตามกิจกรรมที่ทางกลุ่มชาติพันธุ์ยอมรับและสามารถดำเนินการได้เท่านั้น

4.2.3) การจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดการตนเองอย่างยั่งยืน

4.2.4) มีการจัดสรรงบประมาณและใช้อย่างคุ้มค่า รวมถึงการวางแผนการใช้จ่ายอย่างรอบคอบ

4.3) ด้านวัตถุดิบ (สิ่งของจำเป็นต่างๆ อุปกรณ์ เครื่องมือ เทคโนโลยี) มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

4.3.1) สอบถามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย และการสนับสนุนอุปกรณ์เครื่องมือ ในการจัดงานประเพณีตามโครงสร้างและแผนการพัฒนาของพื้นที่

4.3.2) ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือช่วยเหลือในการปฏิบัติงาน เช่น การประชุมผ่านระบบออนไลน์ การจัดทำสื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เทคโนโลยีเพื่อช่วยในการคัดกรองและควบคุมการแพร่ระบาดของโรค เป็นต้น

4.4) ด้านวิธีการจัดการ ข้อเสนอแนะ ดังนี้

4.4.1) การส่งเสริม สนับสนุน ความร่วมมือและสร้างการมีส่วนร่วมโดยใช้พลังบรรพบุรุษ (บ้าน วัด โรงเรียน) ในการจัดการกับปัญหาและวิกฤตการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019

4.4.2) ใช้การดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายการทำงาน เพื่อลดการรวมกลุ่ม หรือใช้กลุ่มผู้นำชุมชน อาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่ดำเนินการให้การช่วยเหลือกลุ่มเป้าหมายแทนการใช้บุคลากรภายนอกชุมชน

4.4.3) ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารผ่านเครือข่ายดิจิทัล, มือถือ ในการสื่อสารกับกลุ่มชาติพันธุ์

4.4.4) มีการถ่ายทอดความรู้ และจัดการอบรมเพิ่มความรู้ ด้านการจัดการบริหารการดำรงชีวิต

4.4.5) ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่ม เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มองค์กร

4.5) ด้านการตลาด ข้อเสนอแนะ ดังนี้

4.5.1) ส่งเสริมการตลาดของสินค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ ผ่านทางช่องทางออนไลน์

4.5.2) จัดกิจกรรมโครงการสอนทำการตลาดสินค้าออนไลน์

4.5.3) การจัดการอบรมการใช้การตลาดออนไลน์และการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้เข้าถึงบริการและผลิตภัณฑ์ได้ง่าย

4.6) ด้านการสนับสนุนจากภาครัฐ มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

4.6.1) ส่งเสริม สนับสนุน และสร้างเครือข่ายการดำเนินงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ เอกชน และภาคประชาสังคม เช่น ตั้งจุดคัดกรองโรค โรงพยาบาลสนาม และสถานที่สำหรับใช้ในการกักกันผู้ติดเชื้อ รวมทั้งให้การรักษายาบาลแก่ผู้ติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019

4.6.2) การฝึกอาชีพ การส่งเสริมการทำอาชีพ เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ อัตลักษณ์ เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ กิจกรรมทางสังคม การตลาดเพื่อสร้างรายได้

4.6.3) ควรจัดโครงการส่งเสริมและพัฒนา ศิลป วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ให้รู้จักกันอย่างแพร่หลาย อาจผ่านทาง Social Network เว็บไซต์ของหน่วยงานภาครัฐ

**แนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม**

1) การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมเชิงนโยบาย ภาครัฐควรทบทวนและกำหนดนโยบายเพื่อให้ความช่วยเหลือกลุ่มชาติพันธุ์วางนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาหลักๆ ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการหรือสิทธิประโยชน์อันควรพึงได้ เช่น การไร้สัญชาติ สิทธิในที่ดินทำกิน และการศึกษา โดยใช้หลักการ “จริงจัง จริงใจ ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง”

2) การบริหารจัดการทุนวัฒนธรรมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม โดยดำเนินการ ดังนี้

2.1) การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders Analysis) วิเคราะห์ชุมชนแต่ละแห่งทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคประชาชน บุคคลใดที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบจากกระบวนการตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย หรือการดำเนินโครงการเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์

2.2) การสร้างการมีส่วนร่วม โดยเทคนิคการมีส่วนร่วมในแต่ละระดับ ดังนี้

(1) การให้ข้อมูล (inform) การจะดำเนินการใดๆ จำเป็นต้องให้ข้อมูลกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก่อน จะเป็นการสื่อสารทางเดียวผ่านช่องทางต่างๆ โดยควรใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยี

ดิจิทัล เช่น ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (ไลน์ เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์) สำหรับคนรุ่นใหม่ และคนที่เข้าถึงเทคโนโลยี ผ่านเสียงตามสาย หรือการประชุมสำหรับบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงเทคโนโลยี ผ่านผู้นำ เครือข่าย เช่น สภามแม่ญิง เป็นต้น

(2) การปรึกษาหารือ (consult) เป็นการสื่อสารสองทาง ซึ่งมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลและ ความคิดเห็น เพื่อให้ได้ข้อมูลและความคิดเห็นของประชาชน ได้แก่ การสัมภาษณ์รายบุคคล โดยเฉพาะผู้นำภาคส่วนต่างๆ การสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) ของกลุ่มเครือข่าย การจัดเวทีประชุม/สัมมนาเพื่อการรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน เป็นต้น

(3) การเข้ามาเกี่ยวข้อง (involve) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับที่ค่อนข้างสูง เช่น การให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มส่งผู้แทนที่มีศักยภาพมาเป็นคณะที่ปรึกษาหรือคณะทำงาน การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) หรือการจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนแก่ชุมชน เป็นต้น ร่วมคิด วิเคราะห์ วางแผน และกำหนดแผนงาน/โครงการ และกิจกรรม

(4) ความร่วมมือ (collaborate) การดำเนินการตามแผนงานโครงการต้องจัดกลุ่มและกำหนดบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในแต่ละกลุ่ม

## อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า

1. ผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า เหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มีผลกระทบต่อทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายทั้งด้านการประกอบอาชีพหรือทำงาน สอดคล้องกับ วิเชียร มั่นแหล่ (2564 : 327-340) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ผลกระทบและการปรับตัวของประชาชนในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า กลุ่มวัยทำงานได้รับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ มีการสร้างอาชีพใหม่ของสมาชิกในครัวเรือนเพื่อการเพิ่มรายได้

2. การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า กลุ่มมีการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมทั้งด้านวิถีการจัดการ การตลาด บุคลากร การสนับสนุนจากภาครัฐ วัตถุดิบ และด้านงบประมาณ แต่ยังไม่พอเพียงด้วยข้อจำกัดของภาษาที่ใช้ในการสื่อสารทำความเข้าใจ การไร้สัญชาติที่ไม่สามารถรับสิทธิเยียวยา การไม่มีที่ดินทำกิน และพื้นที่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ห่างไกลเมือง โดยเฉพาะบนดอยพื้นที่สูงที่ขาดสาธารณูปโภคโดยเฉพาะสัญญาณอินเทอร์เน็ต และความรู้ โดยผลงานวิจัยได้มีข้อเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐาน

วิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายในแต่ละด้าน ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการบริหารจัดการให้เกิดความยั่งยืนโดยสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ร่วมบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม และการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนและการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมออกแบบแนวทางการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับ ชวดี โดศล (2561: 64-73) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า กลยุทธ์ในการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมโดยผ่านการมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีและอัตลักษณ์ที่ดีในมุมมองของผู้วิจัย พบว่า การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นการมุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในแต่ละชุมชน โดยให้เกิดการพัฒนาในทุกๆด้านไปพร้อมกัน ทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครองและระบบโครงสร้างพื้นฐานให้เกิดขึ้น ซึ่งการพัฒนาชุมชนนั้นมีการบูรณาการขั้นตอนในการดำเนินการทั้งนี้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตั้งอยู่บนพื้นฐานของบริบทของแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรม ความเชื่อ จึงส่งผลให้การพัฒนามีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชนท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จได้

3.แนวการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานวิถีชีวิตใหม่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย พบว่า 1) การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมเชิงนโยบาย ภาครัฐควรทบทวนและกำหนดนโยบายเพื่อให้ความช่วยเหลือกลุ่มชาติพันธุ์วางนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาหลักๆ ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการหรือสิทธิประโยชน์อันควรพึงได้ เช่น การไร้สัญชาติ สิทธิในที่ดินทำกิน และการศึกษา โดยใช้หลักการ “จริงจัง จริงใจ ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง”

2) การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม โดยดำเนินการ ดังนี้

2.1) การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders Analysis) วิเคราะห์ชุมชนแต่ละแห่งทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคประชาชน บุคคลใดที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบจากกระบวนการตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย หรือการดำเนินโครงการเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์

2.2) การสร้างการมีส่วนร่วม โดยเทคนิคการมีส่วนร่วมในแต่ละระดับ ดังนี้

(1) การให้ข้อมูล (inform) การจะดำเนินการใดๆ จำเป็นต้องให้ข้อมูลกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก่อน จะเป็นการสื่อสารทางเดียวผ่านช่องทางต่างๆ โดยควรใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (ไลน์ เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์) สำหรับคนรุ่นใหม่ และคนที่เข้าถึงเทคโนโลยี ผ่านเสียงตามสาย หรือการประชุมสำหรับบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงเทคโนโลยี ผ่านผู้นำ เครือข่าย เช่น สภามแม่ญิง เป็นต้น

(2) การปรึกษาหารือ (consult) เป็นการสื่อสารสองทาง ซึ่งมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลและ ความคิดเห็น เพื่อให้ได้ข้อมูลและความคิดเห็นของประชาชน ได้แก่ การสัมภาษณ์



รายบุคคล โดยเฉพาะผู้นำภาคส่วนต่างๆ การสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) ของกลุ่มเครือข่าย การจัดเวทีประชุม/สัมมนาเพื่อการรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน เป็นต้น

(3) การเข้ามาเกี่ยวข้อง (involve) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับที่ค่อนข้างสูง เช่น การให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มส่งผู้แทนที่มีศักยภาพมาเป็นคณะที่ปรึกษาหรือคณะทำงาน การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) หรือการจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนแก่ชุมชน เป็นต้น ร่วมคิด วิเคราะห์ วางแผน และกำหนดแผนงาน/โครงการ และกิจกรรม

(4) ความร่วมมือ (collaborate) การดำเนินการตามแผนงานโครงการต้องจัดกลุ่มและกำหนดบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในแต่ละกลุ่ม

## ข้อเสนอแนะ

### 1. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยในครั้งนี้

1.1) หน่วยงานภาครัฐนำไปเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายและกลไกการขับเคลื่อนการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์

1.2) หน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์สามารถนำแนวทางดังกล่าวไปปรับใช้ในการวิเคราะห์และจัดทำแผนงานโครงการและกิจกรรมในการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม

1.3) กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สามารถนำแนวทางดังกล่าวไปปรับใช้ในการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เกิดความเข้มแข็งเนื่องจากการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมมือบริหารจัดการโดยทุกภาคส่วนและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ดังนั้น กลุ่มที่มีความเข้มแข็งจะสามารถบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพในทุกสถานการณ์

### 2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1) การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ ผู้วิจัยจำเป็นต้องเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ได้แก่

- การสื่อสารทางภาษา ซึ่งเป็นปัญหาหลักในการเก็บข้อมูล การใช้วิธีการจัดทำแบบสัมภาษณ์ โดยให้คนในพื้นที่เป็นล่ามจะช่วยให้การเก็บข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

- การศึกษาพฤติกรรม วัฒนธรรม และประเพณีของคนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความคล้ายคลึงกันแต่มีความแตกต่างในรายละเอียด เพื่อให้มีข้อมูลพื้นฐานในการสอบถามและพูดคุยกับคนในชุมชน และชุมชนเกิดความไว้วางใจในการให้ข้อมูล

- วางแผนกำหนดพื้นที่เป้าหมายให้เหมาะสมกับการเดินทางและระยะเวลาในการเก็บข้อมูล เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์มักจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ห่างไกล และหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนดอยพื้นที่สูง

2.2) กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่ควรนำมาศึกษาการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะกลุ่มชนชาติพันธุ์ที่มีแนวโน้มจำนวนลดลง เพื่อถอดบทเรียนและนำมาหาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนชาติพันธุ์อื่นๆ ให้เกิดความเข้มแข็ง

2.3) กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยมีจำนวนมาก อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนของประเทศ และส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกันทั้งการไร้สัญชาติ การไม่มีสิทธิในที่ดินทำกิน และการศึกษา ทำให้ประสบปัญหาความยากจน เกิดปัญหาในครอบครัว ปัญหายาเสพติด ซึ่งปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวสามารถส่งผลกระทบต่อสังคมและความมั่นคงของประเทศได้ ดังนั้น ควรมีการศึกษารวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์หาแนวทางแก้ไขในภาพรวมของประเทศต่อไป

### เอกสารอ้างอิง

- การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, กระทรวง. (2556). *ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2556-2566*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชวดี โกศล. (2561). การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย. *วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการ*. 6 (2), 64-73.
- วิเชียร มั่นแหล. (2564). ผลกระทบและการปรับตัวของประชาชนในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารมหาจุฬานาครธรรมศน์*. 8 (11), 327-340.
- วิสุทธิ์ สีสธรรมสัจจะ และคณะ. (2560). *การศึกษารวบรวมองค์ความรู้อาหารพื้นบ้านเพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านอาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ จังหวัดเชียงราย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2564). *รายงานประจำปี 2561 สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*
- Throsby. (2001). *Economics and culture*. Cambridge: Cambridge University Press